

ارزیابی جایگاه مرز در پایداری اقتصادی مناطق مرزی در قلمرو کوچ نشینان (مورد مطالعه: شهرستان های زهک، هیرمند و نیمروز)

داود شهرکی - دانشجوی دکتری گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران.
مریم کریمیان بستانی* - استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران.
سیدغلامرضا میری - استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران.

تاریخ دریافت: ۰۷ تیر ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۸ مهر ۱۴۰۲

چکیده

مقدمه: امروزه مرزهای مشترک بین کشورها بعنوان فرصت های مختلف تعاملی در ارتباط با کنش های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی هستند؛ چنین پتانسل هایی موجب شده است که مناطق مرزی و تاثیرات مرزی در تحقیقات توسعه ای اعم از اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی مورد توجه قرار گیرند، زیرا که این استنباط و تصور ایجاد شده است که این مناطق جغرافیایی ویژه موجب سازگاری، همسانی اقتصادی، تثبیت امنیت و پایداری مناطق پیرامون می گردند.

هدف پژوهش: هدف این تحقیق، ارزیابی جایگاه مرز در پایداری اقتصادی مناطق مرزی در قلمرو کوچ نشینان (مورد مطالعه: شهرستان های زهک، هیرمند و نیمروز) است.

روش شناسی پژوهش: این پژوهش، از نظر هدف، جزء پژوهش های کاربردی و دارای ماهیتی تحلیلی-توصیفی می باشد. ابزار تحقیق مصاحبه و پرسشنامه می باشد. جامعه آماری بخش کمی تحقیق، شامل ساکنان شهرستان های زهک، هیرمند و نیمروز، با جمعیت (۱۸۶۵۶۴ نفر) می باشد که حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران (۳۸۳ نفر) تعیین شد. که این تعداد به نسبت با توجه به جمعیت بین شهرستان های مورد مطالعه تقسیم شد. همچنین برای انتخاب جامعه نمونه بخش کیفی نیز از روش نمونه گیری هدفمند استفاده شد که در مجموع تعداد ۵۰ نفر به عنوان جامعه نمونه انتخاب شدند. در نهایت جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات، از نرم افزار SPSS و روش های (دلفی، گراند تئوری) و موریس دیویس استفاده شد.

قلمرو جغرافیایی پژوهش: قلمرو جغرافیایی پژوهش را نواحی واقع در قلمرو کوچ نشینان در منطقه سیستان (شهرستان های زهک، هیرمند و نیمروز) را شامل شده است.

یافته ها و بحث: از نتایج مصاحبه ها با استفاده از روش تئوری زمینه ای، جهت شناسایی گویه ها، شاخص ها و مولفه های اقتصادی با تاکید بر نقش مرز، ۳۹ گویه، ۱۱ شاخص و ۵ مولفه (افزایش در فرصت های شغلی، رشد اقتصادی در منطقه، تولید و افزایش درآمد، افزایش تاب آوری اقتصادی در برابر بحران های ناشی از خشکسالی و... و توسعه کسب و کارها (کارآفرینی در مقیاس خرد و کلان) استخراج شد. همچنین نتایج آزمون موریس دیویس، جهت بررسی دامنه پایداری و ناپایداری شهرستان ها در ابعاد مورد بررسی نشان داد، پایداری اقتصادی هر سه شهرستان مورد مطالعه در سطح نیمه پایدار قرار دارند.

نتایج: با توجه به اینکه وضعیت پایداری اقتصادی حوزه مورد بررسی در سطح نیمه پایدار قرار دارد، لذا راهبردهای مشخص به منظور نیل به توسعه پایدار اقتصادی در قلمرو کوچ نشینان با تاکید بر جایگاه مرز در گروه شناسایی و بررسی پتانسیل های دروندادی از طریق مطالعات کیفی و جامع در کنار سلسله برنامه ریزی های مدیریتی نظیر تبیین قوانین و مقررات مرتبط و نیز سازماندهی امکانات اقتصادی مرز و سازوکارهای اجرایی آنها می باشد.

کلیدواژه ها: جایگاه مرز، پایداری اقتصادی، قلمرو کوچ نشینان، شهرستان های زهک، هیرمند و نیمروز.

مقدمه

از گذشته‌های دور، مناطق مرزنشین به دلیل ناتوانی‌های بالقوه، جزء مناطق منزوی و محروم به شمار می‌رفته؛ بنابراین شهرها و روستاهای واقع در این مناطق بسیار محدود و از توسعه کمی برخوردارند (ریگی و همکاران، ۱۳۹۹، ۳۴۴؛ محمدی بارزلی و پیشگر، ۱۳۹۷، ۴۰)؛ اما با جهانی‌شدن صنعت، تجارت، امور مالی و تغییرات در نظام بین‌المللی، تفکرات ژئواستراتژیک به سوی باورهای جغرافیای اقتصادی مرزها معطوف شد (بدری و همکاران، ۱۳۹۷، ۴۲)؛ به‌گونه‌ای که تحولات در کارکردهای مرز و نگرش نظام‌های سیاسی حاکم به آن به منزله یک فرصت اقتصادی، موجب افزایش جمعیت در مناطق مرزی شده و شرایط جدیدی را رقم زده است. این شرایط جدید، مرکز را وادار به تجدیدنظر در روابط خود با پیرامون کرده است (Pena, 2005, 290).

شواهد زیادی وجود دارد که با گذشت زمان، مرزهای سیاسی بخش عظیمی از کارکردشان را به عنوان مانع از دست داده و تعاملات و همکاری‌های میان مرزی به طور روزافزون از اهمیت بیشتری برخوردار می‌شوند. در این حالت مرز به عنوان منطقه تماس، به فضایی کارکردی برای تبادلات و تعاملات اقتصادی - اجتماعی فرامرزی تبدیل می‌شود و اثرات مثبت خود را در مناطق و شهرهای مجاور بر جای می‌گذارد (رفعیان و همکاران، ۱۳۹۳، ۴۵). از این رو، بررسی و شناخت وضعیت مناطق و نواحی مرزی در برنامه‌ریزی ناحیه‌ای و انتظام فضایی از اهمیت بسزایی برخوردار است (دربان آستانه، ۱۳۹۳، ۲۴).

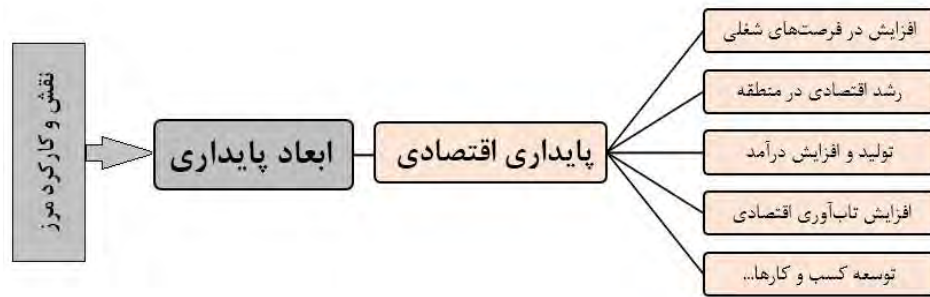
در حوزه مورد بررسی پژوهش‌های داخلی و خارجی صورت گرفته که در ذیل به تعدادی از آنها اشاره خواهد شد؛ حسین‌بر و انوری (۱۴۰۲)، در پژوهشی به شناسایی اولویت‌ها و قابلیت‌های توسعه پایدار مناطق مرزی (مطالعه موردی: شهر گشت)، پرداخته‌اند. نتایج نشان داد ایجاد امنیت مرزی از طریق واگذاری مرز به افراد بومی با امتیاز قطعی نهایی ۱/۱، مهمترین قابلیت توسعه منطقه مرزی گشت محسوب می‌گردد. حسینی و عظمتی (۱۴۰۱)، در پژوهشی به شناسایی عوامل کلیدی و پیشران بر توسعه مناطق مرزی شهرستان آستارا، پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که ۵ عامل سرمایه‌گذاری بخش دولتی و خصوصی، تردد گردشگران، بالابودن شاخصه‌های امنیتی، ایجاد کارگاه‌ها و صنایع و احساس رضایت از وضع قوانین و مقررات مرزی بیشترین تاثیرگذاری را به شکل مستقیم و غیرمستقیم بر دیگر عوامل مورد بررسی دارد. ریگی (۱۳۹۹)، در رساله دکتری خود به بررسی نقش اقتصادی کریدورهای مرزی (زمینی) بر توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: شهر میرجاوه)، پرداخته است. نتایج نشان داد، که نقش اقتصادی کریدورهای مرزی در توسعه اجتماعی، کالبدی شهر میرجاوه با اهمیت بوده اما در بعد زیست‌محیطی تاثیر کمی داشته است. متقی و همکاران (۱۳۹۹)، در مقاله خود به بازکاوی رابطه اقتصاد فضا و سازمان سیاسی فضا مورد: روستاهای مرزی سیستان و بلوچستان، پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش، نشان می‌دهد که روستاهای مرزی شهرستان زاهدان با وجود شناسایی به‌عنوان گزینه‌ی برخوردار، همبستگی ضعیفی در تناسب با جمعیت دارد. این همبستگی ضعیف، نشانگر می‌دهد که توزیع فضایی امکانات اقتصادی-رفاهی در روستاهای استان سیستان و بلوچستان با نیازهای جمعیتی نواحی مختلف آن همخوان نیست. جلالیان و نعیم‌آبادی (۱۳۹۹)، در پژوهشی به توسعه اقتصادی روستاهای مرزی باشماق مریوان با تاکید بر بازارچه‌ها، پرداخته‌اند. بر اساس نتایج به دست آمده همبستگی قوی به ویژه در شاخص‌های کاهش بیکاری و ایجاد اشتغال، جذب و اشتغال افراد بومی و گسترش مبادلات مرزی وجود دارد. وان و همکاران (۲۰۲۳)، در پژوهشی به بررسی توسعه نابرابر اجتماعی-اقتصادی در امتداد نوار مرز زمینی در چین با استفاده از تصاویر ماهواره‌ای در بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰، پرداخته‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد مقادیر توسعه انسانی بهبود یافته در واحدهای اداری چین نسبت به همسایه‌ها اختلاف بیشتری را نشان می‌دهد که در درجه اول به دلیل محیط طبیعی، در دسترس بودن منابع و سیاست‌های توسعه است. تاوانبوک و همکاران (۲۰۲۳)، در پژوهشی با عنوان "مناطق مرزی در سراسر جهان: تحلیل گونه‌شناسی مرزی، نابرابری‌های اقتصادی و سیاسی و پویایی‌های توسعه" نشان دادند نابرابری‌های اقتصادی یا سیاسی به انباشت جمعیت در سکونتگاه‌های مرزی که مشکلات بیشتر دارند، منجر می‌شود. ژان و وی (۲۰۲۲)، در پژوهش با عنوان "اثرات مرزی در یک شهر و توسعه هماهنگ منطقه‌ای در اقتصادهای نوظهور" به بررسی تأثیر و مکانیسم اثرات مرزی بر توسعه هماهنگ اقتصاد منطقه‌ای در مناطق شهری چین پرداخته است. نتایج نشان داد که اثرات مرزی مناطق شهری به طور قابل توجهی در توسعه هماهنگ اقتصاد منطقه‌ای اهمیت دارد. گافی و همکاران (۲۰۱۶)، در مقاله‌ای به بررسی، کسب مشارکت شرکت‌های چندملیتی در بازارچه‌های مرزی در حال ظهور: نقش فاصله اقتصادی و دانش (در سطح جهان)، پرداختند و به این نتایج رسیدند که تلاش برای تسهیل انتقال دارایی در طول فعالیت‌های مرزی؛ بازارهای در حال ظهور شرکت‌های چندملیتی، باید به دنبال سطوح بالاتری از مشارکت باشند که رسیدن به اهداف مدنظر را در مکان‌هایی آسان‌تر کند که از نظر دانش و توسعه اقتصادی فاصله زیادی دارند. جی یونگ و همکاران (۲۰۱۴)، در مقاله‌ای به بررسی مدل اقتصادی محلی

برای توسعه حمل و نقل بین‌المللی کالا در پل مرزی بین کانادا - ایالات متحده پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که این پل ارتباطی تأثیرات اقتصادی مفیدی بر توسعه حمل و نقل در پی آن توسعه اقتصادی محلی دو طرف مرز دارد.

چگونگی کارکرد و نقش مرزها عاملی کلیدی در توسعه مناطق و شهرهای مرزی به شمار می‌روند (رفیعیان و همکاران، ۱۳۹۳، ۴۶). مرز اثرات مهمی بر تجارت، اقتصاد منطقه‌ای و جمعیت دارد (Zhang and Wei, 2022, 1). مرزها هم می‌توانند مانعی در برابر توسعه و یکپارچگی نواحی مرزی باشند و هم به عنوان پلی ارتباطی زمینه تعاملات و پیوند دو طرف مرز را فراهم کنند. فهم این تأثیر بازدارندگی و یا نقش ارتباطی مرزها وابسته به این است که ما چگونه مرزها و کارکرد آنها را معنی کنیم (Chen, 2006: 25). به طور کلی دو دیدگاه غالب درباره نقش مرزها (به ویژه در ادبیات توسعه مناطق مرزی) وجود دارد: نخست مرز به عنوان خطی جدا کننده و دوم مرز به عنوان منطقه تماس (Van Geenhuizen et al, 1996, 247, Feinstein Barry and Dajani-Daoudi, 2000, 6, Newman, 2003, 128, Laine, 2007: 50, Kladivo et al, 2012, 49, Kitchin and Thrift, 2009, 332, Moraczewska, 2010, 331). از دیدگاه نخست، مرزها به معنای مانع یا فیلتر می‌توانند هزینه معاملاتی و تبادلتهای زیادی را به بار آورند. به عبارت دیگر، مرزی که مانع مشروع شکل‌گیری نظام‌های نهادی، سیاسی و اجتماعی در منطقه مرزی باشد، مانعی در برابر جریان آزاد اطلاعات و تشدید پیچیدگی‌های بازار است (Wu, 1998, 21). مناطق مرزی کشور بخشی از عرصه سرزمین ملی محسوب می‌شوند که به دلیل موقعیت جغرافیایی خود و دوری از مرکز اصلی سرزمین، شرایط ممتازی را دارا هستند (صابر و همکاران، ۱۳۹۷، ۴۸)، چنین پتانسل‌هایی موجب شده است که مناطق مرزی و تأثیرات مرزی در تحقیقات توسعه‌ای اعم از اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی مورد توجه قرار گیرند زیرا که این استنباط و تصور ایجاد شده است که این مناطق جغرافیایی ویژه موجب سازگاری، همسانی اقتصادی، تثبیت امنیت و پایداری مناطق پیرامون می‌گردند. به عنوان نمونه، اقتصاد مناطق مرزی می‌تواند نقش اساسی در ترقی، پیشرفت و توسعه اقتصادی نواحی پیرامون مرزی، بهبود استانداردهای زندگی مردم، کاهش فقر، توزیع مناسب درآمد و همگرایی اقتصادی نواحی پیرامون شهری داشته باشد (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۸۷: ۸۳).

مناطق مرزی ایران به دلیل درآمد ناشی از داد و ستد یا ذخیره‌سازی کالاها دارای اهمیت فراوانی هستند اما این نقاط به ویژه در مناطق جنوب شرقی کشور ایران، با مشکلاتی مانند دوری از مرکز، انزوای جغرافیایی، ناپایداری سکونت، تهدیدات خارجی، تبادلتهای مرزی مواجه هستند. در این زمینه به منظور توسعه مناطق مرزی بویژه اشتغال‌زایی، تأمین نیازهای مناطق مرزی، کاهش قاچاق، تثبیت جمعیت مرزنشینان، رونق اقتصادی منطقه ضروری می‌نماید. مرزهای جنوب شرق ایران با دارا بودن ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی فوق‌العاده‌ای همچون اقتصادی، امنیتی، وحدت ملی، دسترسی، ارتباطات منطقه‌ای و بین‌المللی، واجد کارکردهای تولیدکننده قدرت در کشور است. در این راستا توسعه آینده کشور با توجه به موقعیت جغرافیایی منطقه، به طراحی و برنامه‌ریزی سیاست‌های کارآمد و بهره‌گیری بهینه از کارکردهای منطقه جنوب شرق کشور وابسته شده است.

منطقه مرزی سیستان در شمال استان سیستان و بلوچستان یکی از مناطق مرزی کشور است که شرایط طبیعی و مورفولوژیکی در کنار فاصله از مرکز و فقدان تنوع اقتصادی، وضعیت دشوار معیشتی را برای ساکنان این منطقه رقم زده است. خشکسالی‌های پیاپی و خشک شدن دریاچه هامون همراه با بسته شدن مرز افغانستان و بدی آب و هوا و طوفان‌های گرد و خاک و نبود شغل مناسب برای جوانان آسیب بسیار جدی به منطقه وارد کرده است. جمعیت شهرستان‌های مرزی سیستان (شهرستان‌های زهک، هیرمند و نیمروز) طی مشکلات اخیر نه تنها افزایش نداشته بلکه در چند سال گذشته روند کاهشی را طی کرده است. اما نکته بارز و تنها عامل توسعه و نگه‌داشت جمعیت، در این منطقه، همان مرز می‌باشد. وجود بازارچه میلک و گمشاد با اهداف گوناگون سیاسی، اقتصادی، اجتماع و فرهنگی ایجاد توانسته، تأثیرات بسزایی از لحاظ اقتصادی در زندگی ساکنان مناطق مرزی داشته است و به عنوان محرکی اساسی جهت تقویت شاخص‌های زندگی و ارتقاء کیفیت زندگی ساکنان این مناطق تبدیل شده است. لذا هدف این تحقیق، ارزیابی جایگاه مرز در پایداری اقتصادی مناطق مرزی در قلمرو کوچ‌نشینان (مورد مطالعه: شهرستان‌های زهک، هیرمند و نیمروز) است. لذا پژوهش حاضر به دنبال پاسخگویی به این سوالات می‌باشد: مجموعه گویه‌ها، شاخص‌ها و مولفه‌های اقتصادی در قلمرو کوچ‌نشینان با تأکید بر نقش مرز کدامند؟ و اینکه، دامنه پایداری و ناپایداری شهرستان‌ها مورد مطالعه با توجه به نقش مرز در شاخص‌های اقتصادی به چه صورت می‌باشد؟

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

روش پژوهش

در این پژوهش، روش تحقیق بر حسب هدف، از آنجایی که هدفش ارزیابی جایگاه مرز در پایداری اقتصادی مناطق مرزی در قلمرو کوچ-نشینان (مورد مطالعه: شهرستان‌های زهک، هیرمند و نیمروز)، می‌باشد یک تحقیق کاربردی است، همچنین روش تحقیق بر حسب ماهیت تلفیقی از روش‌های کیفی و کمی می‌باشد. در نهایت پژوهش حاضر بر حسب روش جمع‌آوری اطلاعات از نوع پیمایشی و نحوه اجراء توصیفی-تحلیلی می‌باشد. جامعه آماری بخش کمی تحقیق، شامل ساکنان شهرستان‌های زهک (۷۴۱۱۴ نفر)، هیرمند (۶۳۹۷۹ نفر) و نیمروز (۴۸۴۷۱ نفر)، جمعاً با جمعیت (۱۸۶۵۶۴ نفر) می‌باشد. حجم نمونه آماری با استفاده از فرمول کوکران (۳۸۳ نفر) تعیین شد. که این تعداد ۳۸۳ پرسشنامه به نسبت با توجه به جمعیت بین شهرستان‌های مورد مطالعه تقسیم شد (جدول ۱).

جدول ۱. جمعیت و تعداد جامعه نمونه در شهرستان‌های مورد مطالعه

شهرستان	جمعیت (نفر)	جامعه نمونه برای هر شهرستان
زهک	۷۴۱۱۴	۱۶۶
هیرمند	۶۳۹۷۹	۱۳۲
نیمروز	۴۸۴۷۱	۸۵
جمع	۱۸۷۸۶۹	۳۸۳

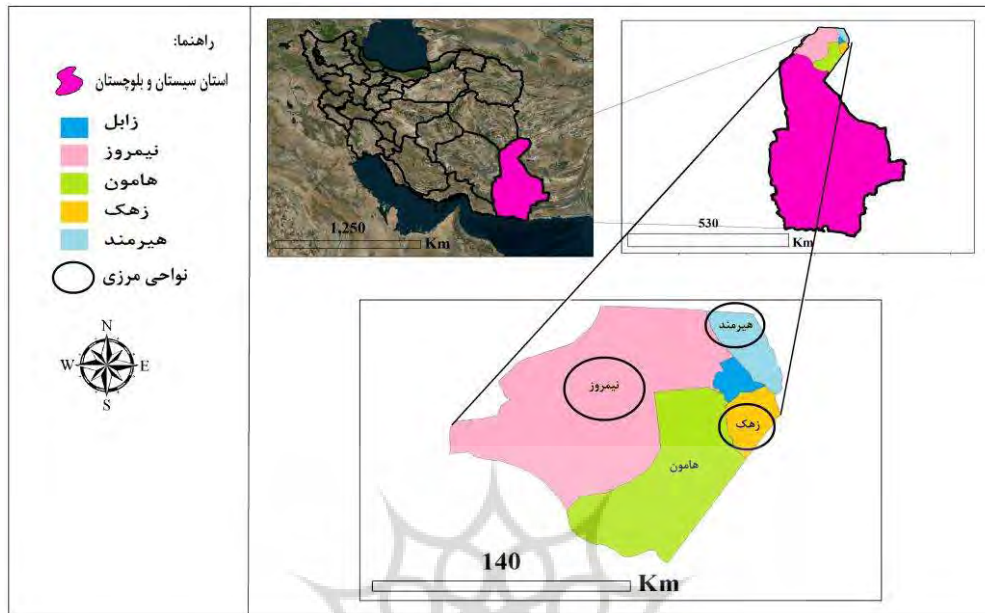
منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

جامعه آماری بخش کیفی، شامل نخبگان، اساتید دانشگاه یا متخصصانی (مدیران و دهباران) بودند که در حوزه مدیریت شهری- روستایی و منطقه‌ای و در منطقه سیستان فعالیت داشته و به طور مستقیم یا غیرمستقیم با آن سروکار دارند، می‌باشد. برای این جامعه، نمونه‌گیری از نوع غیراحتمالی به صورت نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد. این نمونه‌گیری جهت انجام مصاحبه‌ها تا مرحله اشباع (کفایت) نظری پیش رفت. در مجموع ۵۰ مصاحبه عمیق صورت گرفت. این مصاحبه‌ها جهت استخراج ابعاد، مولفه و شاخص‌های تحقیق انجام شد. ابزار تحقیق مصاحبه و پرسشنامه می‌باشد. روایی پرسشنامه در این تحقیق از نوع اعتبار صوری است. در این تحقیق به منظور تعیین پایایی آزمون از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. که میزان آلفای کرونباخ پرسشنامه، ۰٫۷۷ است که از پایایی قابل قبولی برخوردار است. در نهایت جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات، از نرم‌افزار SPSS مدل‌ها و روش‌های (دلفی، گراند تئوری) و مورس دیویس استفاده شد.

قلمرو جغرافیایی پژوهش

سیستان منطقه‌ای وسیع از خاک ایران و افغانستان بوده که محدوده جغرافیایی این منطقه در بین ۳۰ درجه و ۷ دقیقه الی ۳۱ درجه و ۲۹ دقیقه عرض شمالی و ۵۹ درجه و ۵۸ دقیقه الی ۶۱ درجه و ۵۰ دقیقه طول شرقی محدود شده است. از شمال، مشرق و جنوب شرقی با مرز خاکی افغانستان، از جنوب غرب با منطقه بلوچستان و از غرب و شمال غرب با استان خراسان جنوبی هم‌جوار است به همین دلیل، منطقه سیستان اهمیت و حساسیت ویژه‌ای دارد. وسعت این منطقه حدود ۱۵۱۹۷ کیلومتر مربع می‌باشد که حدود ۸/۱ درصد از مساحت استان را به خود اختصاص داده است (سالنامه آماری استانداری سیستان و بلوچستان، ۱۴۰۰). بر اساس آخرین تقسیمات کشوری، سیستان دارای ۵ شهرستان (زابل، زهک، هیرمند، نیمروز و هامون)، می‌باشد. سه شهرستان زهک، هیرمند و نیمروز، با افغانستان هم مرز هستند (همان منبع). در سیستان

بیش از ۳۰ طایفه زندگی می کنند که بسیاری از آنها به دامداری و کشاورزی اشتغال دارند. برخی از این طوایف تخته قاپو شده و برخی از آنان هنوز به سنت کوچ نشینی و چادر نشینی خود ادامه می دهند. برخی از این طوایف و عشایر عبارتند از: شهرکی، براهویی، سرابندی، سرگلزایی، بارکزایی، سنجرانی، نارویی، راشکی، میرشکار و دیگر طوایف (سازمان امور عشایر ایران، ۱۴۰۲).

شکل ۲. نقشه موقعیت محدوده مورد مطالعه

یافته‌ها و بحث

شناسایی مجموعه گویه‌ها، شاخص‌ها و مولفه‌های اقتصادی در قلمرو کوچ‌نشینان با تاکید بر نقش مرز

در ابتدا با استفاده از تئوری زمینه‌ای و از طریق مصاحبه؛ شاخص‌ها و گویه‌های اقتصادی ناشی از نقش مرز از سوی متخصصان شناسایی شد. استخراج شاخص‌ها و گویه‌های مطرح شده، با بررسی متون مصاحبه‌ها و از طریق شناسه‌گذاری زنده انجام شد. روش شناسه‌گذاری زنده، گونه‌ای از کدگذاری است که در متون روش‌شناختی به اسم‌های مختلفی همچون کدگذاری تحت‌الحفظی، کدگذاری استقرایی، کداگذاری کلمه به کلمه، کدگذاری درونی و کدگذاری طبیعی خوانده می‌شود. در حقیقت شناسه‌گذاری زنده به کلمه یا عبارتی کوتاه که در کلمات موجود در متن داده‌های مصاحبه وجود دارد، اشاره می‌کند. در شناسه‌گذاری زنده از تجمیع اصطلاحاتی که خود مشارکت کنندگان استفاده کرده‌اند، مقوله‌ها و مولفه‌ها حاصل می‌شود. در جدول (۲ و ۳)، گویه‌ها و شاخص‌های توسعه اقتصادی ناشی از نقش مرز نشان داده شده است.

جدول ۲. نماگرهای اقتصادی در قلمرو کوچ‌نشینان با تاثیرپذیری از مرز

کد	نماگر	کد	نماگر
S21	گسترش فعالیت‌های تولیدی کوچک و همخوان با ویژگی‌های انسانی و محیطی	S1	وجود تنوع در بخش خدمات
S22	تشکیل تعاونی‌های تجاری در منطقه	S2	وجود تنوع در بخش صنعت
S23	افزایش فرصت‌های شغلی	S3	وجود تنوع شغلی در بخش کشاورزی
S24	اشتغال افراد بیکار و جوانان در جویای کار	S4	افزایش سرمایه‌گذاری خصوصی در قالب تاسیس واحدهای تولیدی و تبدیلی که با کالاهای صادراتی منطقه در ارتباط باشند
S25	توسعه زیرساخت‌ها و فعالیت‌های مربوط به گردشگری	S5	افزایش سرمایه‌گذاری دولتی در شهرستان‌های مورد مطالعه
S26	توسعه واحدهای تولیدی و کسب و کارهای خرد	S6	امکان جبران تلفات در کسب و کار کشاورزی
S27	ایجاد کسب و کارهای خرد متناسب با شرایط خشکسالی در	S7	افزایش در مهارت‌های مختلف

منطقه	
S28	توسعه سرمایه لازم جهت سرمایه‌گذاری و تقویت بنیان‌های اقتصاد پایدار مناطق مرزی
S29	افزایش خدمات اجتماعی همچون بیمه
S30	قدرت چانه‌زنی ساکنین در برابر دلان و بازایان
S31	توانایی ساکنین در کنترل و تعدیل چالش‌های خشکسالی
S32	افزایش مهارت‌های تخصصی در فعالیت‌ها
S33	افزایش در توانایی افراد در کسب درآمد، ایجاد شغل
S34	افزایش تمایل مالی به مردم از سوی ساکنین
S35	توسعه فعالیت‌های گروهی و مشارکتی در ارتباط با کارآفرینی
S36	تشکیل تعاونی‌های تولید و فروش
S37	تشکیل صندوق‌های اعتباری خرد
S38	افزایش قدرت خرید در بین مردم
S39	بهبود در تامین کالاهای اساسی از سوی خانوارها
S8	تلاش در راستای کاهش آسیب‌پذیری در مقابله با خشکسالی از سوی ساکنین محلی
S9	توانایی انطباق با شرایط خشکسالی
S10	توانایی در بازگشت به شرایط مطلوب
S11	امیدواری به شرایط بهتر اقتصادی در آینده
S12	داشتن روحیه تلاشگر اقتصادی از سوی ساکنین محلی
S13	توانایی ساکنین محلی در افزایش ایده‌ها و راهکارهای جدید شغلی از سوی مرز
S14	افزایش و راه اندازی کسب و کارهای جدید
S15	داشتن شغل جایگزین برای کسب و کار کشاورزی و دامداری پیش آمده
S16	افزایش در اشتغال زنان
S17	بکارگیری افراد بومی در کسب و کارهای مربوط به مرز
S18	افزایش قیمت زمین و مسکن در شهرستان‌های مورد مطالعه
S19	افزایش سپرده بانکی بین مردم
S20	بهبود در آمد ساکنین محلی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

همانطور که در جدول (۲)، نشان داده شد، ۳۹ گویه از دل مصاحبه‌ها استخراج شد. سپس هر یک از گویه‌های مطرح شده در قالب شاخص قرار گرفته شد. جدول (۳).

جدول ۳. شاخص‌های هر یک از نماگرهای اقتصادی در قلمرو کوچ‌نشینان با تاثیرپذیری از مرز

شاخص	نماگر	شاخص	شاخص
تنوع شغلی در فعالیت‌های اقتصادی	وجود تنوع در بخش خدمات	افزایش اشتغال در منطقه	گسترش فعالیت‌های تولیدی کوچک و همخوان با ویژگی‌های انسانی و محیطی
سرمايه‌گذاري	وجود تنوع در بخش صنعت	وجود تنوع شغلی در بخش کشاورزی از طریق ارتباط با آن سوی مرز	تشکیل تعاونی‌های تجاری در منطقه
توسعه درآمد ساکنین محلی	افزایش سرمایه‌گذاری خصوصی در قالب تاسیس واحدهای تولیدی و تبدیلی که با کالاهای صادراتی منطقه در ارتباط باشند	افزایش سرمایه‌گذاری دولتی در شهرستان‌های مورد مطالعه	افزایش فرصت‌های شغلی
انعطاف‌پذیری اقتصادی	افزایش قدرت خرید در بین مردم	بهبود در تامین کالاهای اساسی از سوی خانوارها	بکارگیری افراد بومی در کسب و کارهای مربوط به مرز
	بهبود در تامین کالاهای اساسی از سوی خانوارها	امکان جبران تلفات در کسب و کار کشاورزی	اشتغال افراد بیکار و جوانان در جویای کار
	افزایش قدرت خرید در بین مردم	توانایی در استفاده از منابع موجود در منطقه	افزایش در اشتغال زنان
	تلاش در راستای کاهش آسیب‌پذیری در مقابله با		توسعه زیرساخت‌ها و فعالیت‌های مربوط به گردشگری
			توسعه واحدهای تولیدی و کسب و کارهای خرد
			ایجاد کسب و کارهای خرد متناسب با شرایط خشکسالی در منطقه
			توسعه سرمایه لازم جهت سرمایه‌گذاری و تقویت بنیان‌های اقتصاد پایدار مناطق مرزی
			افزایش خدمات اجتماعی همچون بیمه
			قدرت چانه‌زنی ساکنین در برابر دلان و بازایان
			توانایی ساکنین در کنترل و تعدیل چالش‌های خشکسالی
			افزایش مهارت‌های تخصصی در فعالیت‌ها

افزایش در توانایی افراد در کسب درآمد، ایجاد شغل	افزایش در توانایی ساکنین محلی در افزایش ایده‌ها و راهکارهای جدید شغلی از سوی مرز	توسعه نوآوری اقتصادی در بین ساکنین	خشکسالی از سوی ساکنین محلی توانایی انطباق با شرایط خشکسالی	ساکنین محلی در برابر خشکسالی
افزایش و راه اندازی کسب و کارهای جدید داشتن شغل جایگزین برای کسب و کار کشاورزی و دامداری پیش آمده	توسعه فعالیت‌های گروهی و مشارکتی ارتباط با کارآفرینی	تقویت اقتصاد مشارکتی	توانایی در بازگشت به شرایط مطلوب امیدواری به شرایط بهتر اقتصادی در آینده داشتن روحیه تلاشگر اقتصادی از سوی ساکنین محلی	افزایش در قیمت زمین
تشکیل تعاونی‌های تولید و فروش تشکیل صندوق‌های اعتباری خرد			افزایش قیمت زمین و مسکن در شهرستان‌های مورد مطالعه	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

مطابق جدول (۳)، شاخص‌های: تنوع شغلی در فعالیت‌های اقتصادی، سرمایه‌گذاری، افزایش اشتغال در منطقه، توسعه درآمد ساکنین محلی، رونق فعالیت‌های تجاری، توانمندسازی اقتصادی، قابلیت تطبیق و سازگاری، انعطاف‌پذیری اقتصادی ساکنین محلی در برابر خشکسالی، توسعه نوآوری اقتصادی در بین ساکنین، تقویت اقتصاد مشارکتی، افزایش قیمت زمین؛ شناسایی شدند. بر این اساس هر یک از شاخص‌ها در قالب مولفه جای‌گذاری شدند. جدول (۴).

جدول ۴. مولفه‌های هر یک از شاخص‌های اقتصادی در قلمرو کوچ‌نشینان با تاثیرپذیری از مرز

شاخص	مولفه
تنوع شغلی در فعالیت‌های اقتصادی	افزایش در فرصت‌های شغلی
افزایش اشتغال در منطقه	رشد اقتصادی در منطقه
سرمایه‌گذاری	تولید و افزایش درآمد
رونق فعالیت‌های تجاری	
توسعه درآمد ساکنین محلی	
افزایش در قیمت زمین	
قابلیت تطبیق و سازگاری	
انعطاف‌پذیری اقتصادی ساکنین محلی در برابر خشکسالی	افزایش تاب‌آوری اقتصادی در برابر بحران‌های ناشی از خشکسالی و ...
توسعه نوآوری اقتصادی در بین ساکنین	
توانمندسازی اقتصادی	
تقویت اقتصاد مشارکتی	توسعه کسب و کارها (کارآفرینی در مقیاس خرد و کلان)

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

همانطور که در جدول (۴)، ملاحظه می‌گردد، مولفه‌های افزایش فرصت‌های شغلی، رشد اقتصادی در منطقه، تولید و افزایش درآمد، افزایش تاب‌آوری اقتصادی در برابر بحران‌های ناشی از خشکسالی و توسعه کسب و کارها از دل شاخص‌ها استخراج شد. در مرحله بعد تعریف متغیرهای زبانی است، در این مرحله بعد از انجام مصاحبه و تعیین مجموعه گویه‌ها، شاخص‌ها و مولفه‌های اقتصادی ناشی از نقش مرز، هر یک از شاخص‌ها در قالب پرسشنامه با هدف کسب نظر خبرگان راجع به میزان موافقت آنها در قالب مولفه‌ها طراحی شد. خبرگان از طریق متغیرهای کلامی خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد میزان موافقت خود را اظهار نمودند و از آنجا که خصوصیات متفاوت افراد با تعابیر ذهنی آنها نسبت به متغیرهای کیفی تاثیرگذار است، بنابراین با تعریف دامنه متغیرهای کیفی، خبرگان با ذهنیت یکسان به سؤال-ها پاسخ داده‌اند. در نهایت، شاخص‌ها در قالب مولفه‌ها به شکل اعداد فازی مثلثی و اعداد فازی قطعی شده تعریف گردید.

بعد از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها، تعداد پاسخ‌های داده شده به هر شاخص مورد شمارش و بررسی قرار گرفت، که در نظرسنجی مرحله اول نتایج شمارش پاسخ‌های داده شده در جدول (۵) ارائه شده است.

جدول ۵. نتایج شمارش پاسخ‌های مرحله اول نظرسنجی برای شاخص‌های اقتصادی

مؤلفه	شاخص	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
افزایش در فرصت‌های شغلی	تنوع شغلی در فعالیت‌های اقتصادی	۲۲	۱۸	۱۰	-	-
	افزایش اشتغال در منطقه	۱۹	۲۱	۱۰	-	-
رشد اقتصادی در منطقه	سرمایه‌گذاری	۲۳	۱۱	۱۶	-	-
	رونق فعالیت‌های تجاری	۲۶	۱۴	۱۰	-	-
تولید و افزایش درآمد	توسعه درآمد ساکنین محلی	۳۰	۲۰	-	-	-
	افزایش در قیمت زمین	۲۷	۱۳	۱۰	-	-
افزایش تاب‌آوری اقتصادی در برابر بحران‌های ناشی از خشکسالی و ...	قابلیت تطبیق و سازگاری در بین ساکنین	۳۰	۱۴	۶	-	-
	انعطاف‌پذیری اقتصادی ساکنین محلی در برابر خشکسالی	۲۶	۱۴	۱۰	-	-
	توسعه نوآوری اقتصادی در بین ساکنین	۲۷	۱۱	۱۲	-	-
	توانمندسازی اقتصادی	۳۴	۱۰	۶	-	-
توسعه کسب و کارها (کارآفرینی در مقیاس خرد و کلان)	تقویت اقتصاد مشارکتی	۲۱	۱۵	۱۴	-	-

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

پس از تعیین تعداد پاسخ‌های داده شده به هر یک از شاخص‌ها، به بررسی میانگین فازی مثلثی هر یک از مؤلفه‌ها پرداخته شده و از اعداد فازی قطعی شده و فرمول مینکووسکی برای محاسبه هر مؤلفه استفاده شد. میانگین قطعی نشان‌دهنده شدت موافقت خبرگان با هر یک از مؤلفه‌ها است. بر اساس نتایج به دست آمده در بین مؤلفه‌های شناسایی شده، بیشترین میزان موفق در مورد (افزایش فرصت‌های شغلی و افزایش تاب‌آوری اقتصادی) می‌باشد. نتایج حاصل از میانگین فازی و فازدایی مؤلفه‌ها در جدول (۶)، ارائه شده است.

جدول ۶. میانگین دیدگاه‌های خبرگان حاصل از نظرسنجی مرحله اول در مؤلفه‌های اقتصادی

مؤلفه	کریسپ
افزایش در فرصت‌های شغلی	۰/۷۵۵
رشد اقتصادی در منطقه	۰/۶۲۲
تولید و افزایش درآمد	۰/۵۴۴
افزایش تاب‌آوری اقتصادی در برابر بحران‌های ناشی از خشکسالی و ...	۰/۶۴۰
توسعه کسب و کارها (کارآفرینی در مقیاس خرد و کلان)	۰/۵۱۱

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

با اتمام نظرسنجی در مرحله اول؛ دور دوم انجام شد، تا نتایج به دست آمده با هم مقایسه و نتیجه نیز مشخص گردد. در دور دوم نظرسنجی، میزان اختلاف نظر هر خبره با میانگین نظرات اعضای پانل خبرگان محاسبه شد، سپس پرسشنامه دیگری به همراه نظر قبلی هر خبره و میزان اختلاف نظر وی با میانگین نظرات اعضای پانل در اختیار آنها قرار گرفت. نتایج شمارش پاسخ‌ها در جدول (۷) نشان داده شده است.

جدول ۷. نتایج شمارش پاسخ‌های مرحله دوم نظرسنجی برای شاخص‌های اقتصادی

موفه	شاخص	خیلی زیاد	زیاد	متوسط کم	کم	خیلی کم
افزایش در فرصت‌های شغلی	تنوع شغلی در فعالیتهای اقتصادی	۲۳	۱۷	۱۰	-	-
	افزایش اشتغال در منطقه	۲۱	۱۹	۱۰	-	-
رشد اقتصادی در منطقه	سرمایه‌گذاری	۲۴	۱۰	۱۶	-	-
	رونق فعالیتهای تجاری	۲۸	۱۴	۸	-	-
تولید و افزایش درآمد	توسعه درآمد ساکنین محلی	۳۲	۱۸	-	-	-
	افزایش در قیمت زمین	۳۰	۱۰	۱۰	-	-
افزایش تاب‌آوری اقتصادی در برابر بحران‌های ناشی از خشکسالی و ...	قابلیت تطبیق و سازگاری در بین ساکنین	۳۴	۱۲	۴	-	-
	انعطاف‌پذیری اقتصادی ساکنین محلی در برابر خشکسالی	۲۸	۱۲	۱۰	-	-
	توسعه نوآوری اقتصادی در بین ساکنین	۳۰	۱۱	۹	-	-
	توانمندسازی اقتصادی	۳۷	۱۰	۳	-	-
توسعه کسب و کارها (کارآفرینی در مقیاس خرد و کلان)	تقویت اقتصاد مشارکتی	۲۷	۱۳	۱۰	-	-

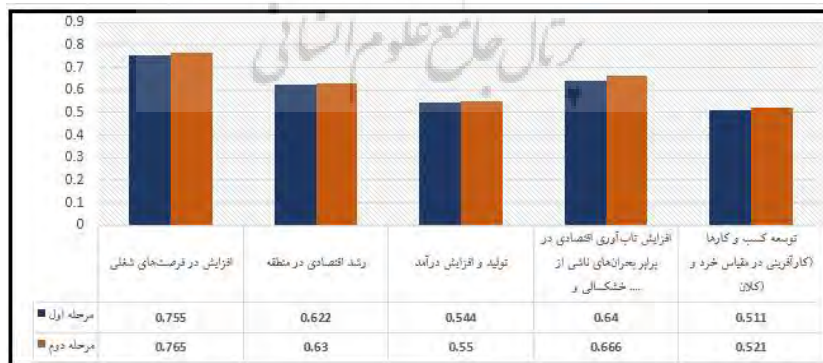
منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

مطابق جدول (۷)، عدم تفاوت زیاد بین نظرسنجی مرحله دوم و اول؛ گویای شدت موافقت پاسخگویان (خبرگان) با هر یک از شاخص‌ها و مولفه‌های شناسایی شده است. بر این اساس همانند نظرسنجی اول، در این مرحله نیز بیشترین میزان توافق در مولفه (افزایش فرصت‌های شغلی و تاب‌آوری اقتصادی) می‌باشد. نتایج حاصل از میانگین فازی و فازدایی مولفه‌ها در جدول (۸)، ارائه شده است.

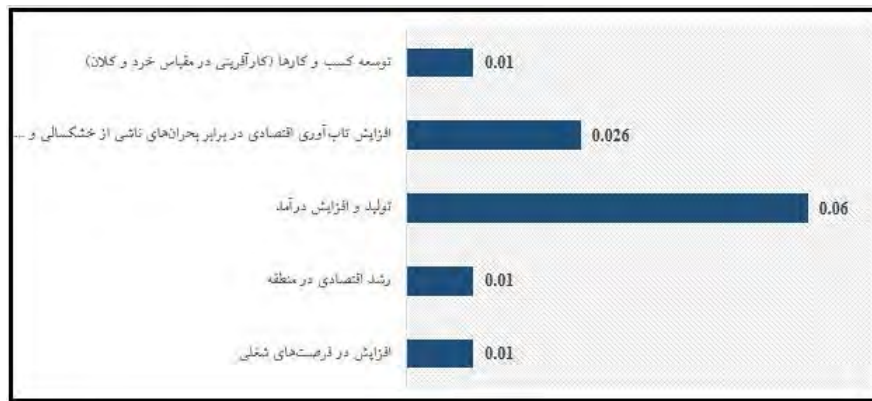
جدول ۸. میانگین دیدگاه‌های خبرگان حاصل از نظرسنجی مرحله دوم برای مولفه‌های اقتصادی

موفه	کریسپ
افزایش در فرصت‌های شغلی	۰/۷۶۵
رشد اقتصادی در منطقه	۰/۶۳۰
تولید و افزایش درآمد	۰/۵۵۰
افزایش تاب‌آوری اقتصادی در برابر بحران‌های ناشی از خشکسالی و ...	۰/۶۶۶
توسعه کسب و کارها (کارآفرینی در مقیاس خرد و کلان)	۰/۵۲۱

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

شکل ۳. میانگین دیدگاه‌های خبرگان حاصل از نظرسنجی در مرحله اول و دوم در مولفه‌های اقتصادی، منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

شکل ۴. اختلاف نظر خبرگان برای هر یک از مولفه‌های اقتصادی مطرح شده در مرحله اول و دوم، منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

با توجه به نظرات ارائه شده در مرحله اول و مقایسه آن با نتایج مرحله دوم مطابق اشکال (۳ و ۴)، چنانچه اختلاف میانگین فازی‌زدایی شده در دو مرحله کمتر از آستانه ۰/۱ باشد، فرایند نظرسنجی متوقف می‌گردد. همانگونه که ملاحظه می‌گردد؛ اختلاف میانگین فازی‌زدایی شده نظر خبرگان در دو مرحله از حد آستانه کمتر است، بنابراین خبرگان در خصوص شاخص‌ها و مولفه‌های پایداری اقتصادی با تاثیرپذیری از مرز برای شهرستان‌های مورد مطالعه به اجماع رسیدند و نظرسنجی در این مرحله به اتمام رسیده و نیازی به ادامه این روش وجود ندارد. در ادامه در این قسمت از پژوهش با استفاده از مدل موریس دیویس، دامنه پایداری و ناپایداری شهرستان‌ها را با توجه به نقش مرز در شاخص‌های اقتصادی مورد سنجش و محاسبه قرار گرفته شد. در این راستا، در تحلیل موریس دیویس پس از استخراج اعداد خام از پرسشنامه‌های توزیع شده بین ساکنین محلی؛ میانگین هر یک از مولفه‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS محاسبه شد. سپس به بررسی پایداری و ناپایداری هر یک از شاخص‌های اقتصادی و شهرستان‌های مورد مطالعه پرداخته شد. نتایج به شرح جدول (۹) است.

جدول ۹. تحلیل ماتریس دوم و سوم پایداری و ناپایداری اقتصادی در شهرستان‌های مورد مطالعه

شاخص اقتصادی	پایداری/ناپایداری		شهرستان		میانگین پایداری	میانگین ناپایداری
	پایدار	ناپایدار	زهرک	هیرمند		
تنوع شغلی در فعالیتهای اقتصادی	۰/۵۶	۰	۱	۰	۰/۵۲	۰/۴۳
	۰/۳۱	۰	۱	۰	۰/۵۰	۰/۴۰
افزایش اشتغال در منطقه	۰/۵۱	۰	۱	۰	۰/۵۰	۰/۴۰
	۰/۲۲	۰	۱	۰	۰/۶۶	۰/۴۸
سرمایه‌گذاری	۰/۹۷	۰	۱	۰	۰/۶۶	۰/۴۸
	۰/۴۵	۰	۱	۰	۰/۵۰	۰/۴۰
رونق فعالیتهای تجاری	۰/۴۷	۰	۱	۰	۰/۵۰	۰/۴۰
	۰/۲۲	۰	۱	۰	۰/۴۶	۰/۴۴
توسعه درآمد ساکنین محلی	۰/۳۳	۰	۱	۰	۰/۴۶	۰/۴۴
	۰/۹۹	۰	۱	۰	۰/۶۷	۰/۳۹
افزایش در قیمت زمین	۰/۱۸	۰	۱	۰	۰/۶۷	۰/۳۹
	۰/۸۲	۰	۱	۰	۰/۶۱	۰/۴۶
قابلیت تطبیق و سازگاری در بین ساکنین	۰/۴۱	۰	۱	۰	۰/۶۱	۰/۴۶
	۰/۲۵۵	۰	۱	۰	۰/۴۲	۰/۴۴
انعطاف‌پذیری اقتصادی ساکنین محلی در برابر خشکسالی	۰/۳۴	۰	۱	۰	۰/۴۲	۰/۴۴
	۰/۵۰	۰	۱	۰	۰/۵۱	۰/۴۴
توسعه نوآوری اقتصادی در بین ساکنین	۰/۳۲	۰	۱	۰	۰/۵۱	۰/۴۴
	۰/۴۸	۰	۱	۰	۰/۵۰	۰/۴۳
توانمندسازی اقتصادی	۰/۴۸	۰	۱	۰	۰/۵۰	۰/۴۳

ناپایداری	۰/۳۳	۰	۱		
پایداری	۰/۵۶	۰	۱	تقویت اقتصاد مشارکتی	۰/۴۳
ناپایداری	۰/۳۱	۰	۱		۰/۵۲
پایداری	۰/۶۲	۰/۵۰	۰/۵۴	جمع ماتریس	۰/۴۳
ناپایداری	۰/۴۵	۰/۴۹	۰/۳۶		

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

همانطور که در جدول (۹) ملاحظه می‌گردد؛ شهرستان‌های مورد مطالعه به سه سطح (پایدار، نیمه پایدار و ناپایدار) طبقه‌بندی شده‌اند. با توجه به این که سطح توسعه یا نمره پایدار هر شهرستان‌های در ابعاد گوناگون عددی بین صفر تا یک است، اگر این رقم کمتر از (۰/۵) باشد، شهرستان‌های (پایداری کم) است، چنانچه بین (۰/۵ تا ۰/۸) باشد نیمه پایدار، اگر بیشتر از (۰/۸) باشد، شهرستان‌های مورد نظر پایدار است. مطابق نتایج به دست آمده تمامی شاخص‌های اقتصادی مطرح شده با مقدار میانگین بالاتر از (۰/۵) پایدار هستند، و همچنین در بین شهرستان‌های مطرح شده؛ به ترتیب هیرمند با مقدار ۰/۶۲، نیمروز با مقدار ۰/۵۴، زهک با مقدار ۰/۵۰، در سطح نیمه پایدار قرار گرفته‌اند. در ادامه نیز برعکس مرحله قبل، به بررسی ناپایداری اقتصادی شهرستان‌های با تاکید بر جایگاه مرز پرداخته شد. مطابق جدول (۹)، میانگین شاخص‌ها با کمتر از ۰/۰۵، گویای ناپایداری کم است و همچنین بر اساس نتایج به دست آمده نیز مشخص شد که شهرستان‌های هیرمند با مقدار ۰/۴۵، زهک با مقدار ۰/۴۹ و نیمروز با مقدار ۰/۳۶، از ناپایداری کمی برخوردار می‌باشند. بر این اساس جایگاه مرز در پایداری اقتصادی شهرستان‌های مورد مطالعه موثر بوده است، به طوری که هر سه شهرستان در سطح نیمه‌پایدار قرار دارند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف ارزیابی جایگاه مرز در پایداری اقتصادی مناطق مرزی در قلمرو کوچ‌نشینان شهرستان‌های زهک، هیرمند و نیمروز، انجام شده است. از نتایج مصاحبه‌ها جهت شناسایی مجموعه گویه‌ها، شاخص‌ها و مولفه‌های اقتصادی با تاکید بر نقش مرز، ۳۹ گویه، ۱۱ شاخص و ۵ مولفه (افزایش در فرصت‌های شغلی، رشد اقتصادی در منطقه، تولید و افزایش درآمد، افزایش تاب‌آوری اقتصادی در برابر بحران‌های ناشی از خشکسالی و ... و توسعه کسب و کارها (کارآفرینی در مقیاس خرد و کلان) استخراج شد. همچنین نتایج آزمون موریس دیویس جهت بررسی دامنه پایداری و ناپایداری شهرستان‌ها در ابعاد مورد بررسی نشان داد در بعد پایداری اقتصادی شهرستان‌های مورد مطالعه سطح نیمه‌پایدار قرار دارند. بر اساس نتایج به دست می‌توان چنین مطرح نمود، که تا زمان باز بودن مرز؛ سطح قابل توجهی از نیازهای مردم شهرستان‌های مرزی (هیرمند، زهک و نیمروز) از طریق مبادلات مرزی تامین می‌شد. هر چند بیشتر مبادلات غیررسمی و محلی بودند؛ ولی نقش پراهمیتی در بهبود زندگی اقتصادی ساکنان شهرستان‌های مورد مطالعه داشته است. در واقع اقتصاد مرز توانسته نقشی اساسی در ترقی و پیشرفت توسعه اقتصادی شهرستان‌های مورد مطالعه، و بهبود استانداردهای زندگی، کاهش فقر، توزیع مناسب درآمد داشته باشد. با باز شدن مرز این مناطق به دلیل سطح بالایی از آزادی تجارت معمولاً وضعیت اقتصادی مطلوب‌تری داشتند، به این دلیل که ارتباط مستقیمی بین فقر و تجارت وجود دارد، تجارت فقر را شناسایی کرده، نابرابری‌ها را کاهش داده و در نهایت امنیت اقتصادی را بین ساکنین افزایش داده است. بر این اساس مطابق مطالعات میدانی صورت گرفته، بیشتر پاسخ‌دهندگان میزان درآمد خود را قبل از بسته شدن مرز تا حدودی مناسب اظهار نموده‌اند؛ و معتقد بودند که مرز با کارکردهای خود توانسته در کنار اشتغال مستقیم منجر به شکل‌گیری مشاغل غیرمستقیم مانند حمل و نقل بار و مسافر، ایجاد مغازه‌ها و ... شده و به نوعی منجر به تغییرات مثبتی شده است. از لحاظ سرمایه‌گذاری نیز و گرایش به فعالیت‌های اقتصادی و تجاری شاهد روند مثبت بوده‌اند، هرچند که میزان هزینه‌های مسافرتی و جابجایی کالا افزایش یافته بود ولی درآمد به دست آمده جوابگوی افزایش بهای بنزین و رفت و آمد بود. از سوی دیگر با توجه به شرایط خشکسالی در منطقه و نابسامانی اقتصادی، مرز توانسته بود تاب‌آوری اقتصادی ساکنین شهرستان‌های مورد مطالعه را از طریق قابلیت تطبیق و سازگاری در بین ساکنین، انعطاف‌پذیری اقتصادی در برابر خشکسالی، توسعه نوآوری اقتصادی و توانمندسازی افزایش دهد. با خشکسالی‌های پی در پی در منطقه سیستان بحران شدیدی در منطقه سیستان ایجاد شد. این بحران باعث شوک منفی عرضه و تقاضا شد، شوک منفی عرضه به دلیل بر هم خوردن زنجیره تامین، کاهش عرضه نیروی کار رخ داد و شوک منفی تقاضا هم ناشی از نااطمینانی سرمایه‌گذاران به بخش کشاورزی و دامداری در منطقه و نیز به نوبه خود کاهش قدرت خرید در بین

شهرستان‌ها شده است. بر این اساس با ایجاد بازارچه‌های مرزی (میلک و گمشاد) در کوتاه مدت و بلندمدت بر اقتصاد خانوارها در شهرستان‌های زهک، هیرمند و نیمروز تاثیرگذار بوده است. بازار برخی از محصولات از جمله صنایع دستی و همچنین بخشی از کسب و کارهای مرتبط با بازارچه به طور مستقیم و غیرمستقیم شکوفا شد. بر این اساس، تاب‌آوری اقتصادی افراد در برابر بحران پیش روی خشکسالی افزایش یافت. این موضوع به خصوص در شهرستان هیرمند به دلیل نزدیکی به بازارچه‌های مرزی (میلک و گمشاد)، بیشتر بوده است. به گونه‌ای که قبل از بسته شدن مرز بیشتر جوانان هیرمندی از توانمندی اقتصاد برخوردار بودند، و اعتقاد بر این داشتند که (تا قبل از بسته شدن بازارچه‌ها شرایط اقتصادی مردم خوب بود و همه به امنیت شغلی و درآمدی دست یافته بودند، اما با بسته شدن مردم همه چیز از بین رفتن و مردم نیز توی این مدت هر چی پس‌انداز داشتند خرج کردند و با تورم الان و قیمت‌ها واقعا شرایط بدی ایجاد شده است و از سوی دیگر، کشاورزی و دامداری در این منطقه به صرفه نیست که دوباره آنها را احیا کرد). در نهایت با توجه به نتایج تحقیق پیشنهادات ذیل ارائه می‌گردد:

- تقویت شهرستان‌های مرزی مطرح شده به منظور افزایش درآمد آنان و ایجاد جاذبه ماندن از طریق باز شدن مرزها اهمیت قابل توجهی دارد و تسهیل در چنین مواردی در قالب برنامه‌های ویژه در چارچوب برنامه‌های چشم‌انداز و بلندمدت ضروری به نظر می‌رسد؛
- مشارکت دادن افراد بومی و ساکن این منطقه در مبادلات تجاری به گونه‌ای که تمام افراد و گروه‌ها از فعالیت‌های بازارچه پس از باز شدن سود ببرند؛
- اولویت در بهره‌مندی اشخاص حقیقی و حقوقی بومی از امکانات مبادلات بازارچه مرزی، به منظور بهتر شدن وضعیت اقتصادی مناطق مرزی؛
- برنامه‌ریزی برای ایجاد صنایع کوچک و متوسط در منطقه با توجه به فراوانی نیروی جوان در روستاها و شهرهای منطقه؛ و
- سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در منطقه در قالب تاسیس واحدهای تولیدی و تبدیلی که با کالاهای صادراتی منطقه در ارتباط باشد. حتی‌الامکان این واحدها در مقیاس کوچک و متناسب با شرایط محیطی شهرستان باشد که هم رونق صادرات و هم منجر به اشتغال گردد.

منابع

- بدری، سیدعلی، دربان آستانه، علیرضا، سعدی، سیما. (۱۳۹۷). تأثیر بازارچه‌های مرزی بر ارتقاء شاخص‌های اقتصادی - اجتماعی مناطق روستایی مرزنشین مطالعه موردی: مرز باشماق مریوان. *برنامه‌ریزی فضایی*، دوره ۷، شماره ۳، صص ۴۱-۶۳.
- جلالیان، حمید، نعیم‌آبادی، نازنین. (۱۳۹۹). توسعه اقتصادی روستاهای مرزی با تاکید بر بازارچه‌ها (مورد مطالعه: مرز باشماق مریوان). *مطالعات جغرافیایی مناطق کوهستانی*، دوره ۱، شماره ۱، صص ۷۹-۹۴.
- حسین‌بر، خدابخش، انوری، محمودرضا. (۱۴۰۲). شناسایی اولویت‌ها و قابلیت‌های توسعه پایدار مناطق مرزی (مطالعه موردی: شهر گشت). *فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، دوره ۱۳، شماره ۴۹، صص ۱۹۱-۲۰۴.
- حسینی، علی، عظمتی، حسین. (۱۴۰۱). شناسایی عوامل کلیدی و پیشران بر توسعه مناطق مرزی (مطالعه موردی: شهرستان آستارا). *اولین همایش ملی رویکردهای نوین در مدیریت مرز، تهران*.
- دربان آستانه، علیرضا. (۱۳۹۳). ارزیابی و تحلیل احساس امنیت روستاییان نواحی مرزی (مطالعه موردی: استان ایلام). *برنامه‌ریزی فضایی*، دوره ۴، شماره ۴، صص ۱۲۹-۱۵۶.
- رفعیان، مجتبی، مولودی، جمشید، مشکینی، ابوالفضل، رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا، و ایران‌دوست، کیومرث. (۱۳۹۳). رابطه تحول کارکرد مرز با ارتقای وضعیت پیرامونی شهرهای مرزی (مطالعه موردی: شهرهای مرزی بانه و سقز). *فصلنامه مطالعات شهری*، شماره ۹، صص ۴۵-۵۸.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا، پاپلی‌یزدی، محمدحسین، عبدی، عرفان. (۱۳۸۷). ارزیابی اثرات اقتصادی بازارچه‌های مرزی بازتاب‌های توسعه مناطق مرزی، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، دوره ۴، شماره ۱۲، صص ۸۲-۱۰۹.
- ریگی، احسان‌اله. (۱۳۹۹). نقش اقتصادی کریدورهای مرزی (زمینی) بر توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: شهر میرجاوه)، *رساله برای دریافت درجه دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد زاهدان.
- ریگی، احسان‌اله، انوری، محمود رضا، حافظ رضا زاده، معصومه. (۱۳۹۹). واسنجی نقش اقتصادی کریدورهای مرزی (زمینی) بر توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: شهر میرجاوه)، *فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، دوره ۱۲، شماره ۲، صص ۳۴۳-۳۵۹.
- سازمان امور عشایر ایران، (۱۴۰۲)، *اداره کل امور عشایر استان سیستان و بلوچستان*.
- سالنامه آماری استانداری سیستان و بلوچستان، (۱۴۰۰)، *استانداری سیستان و بلوچستان*.
- صابر، زهرا، اخباری، محمد، فرجی راد، عبدالرضا. (۱۳۹۷). تحلیل مولفه‌های تاثیر گذار آمایش مناطق مرزی بر مناسبات ایران و عراق، *پژوهش‌نامه مطالعات مرزی*، دوره ۶، شماره ۱، صص ۴۵-۷۰.

- متقی، افشین، جهانگیری راد، رضا، احمدی، بهاره، سادات حسینی، مرضیه. (۱۳۹۹). بازکاوی رابطه اقتصاد فضا و سازمان سیاسی فضا مورد: روستاهای مرزی سیستان و بلوچستان. *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، دوره ۹، شماره ۳۴، صص ۱۷۳-۱۹۲.
- محمدی بارزبلی، خدیجه؛ پیشگر، حسین. (۱۳۹۷). مبادلات بازرگانی در بازارچه‌های مرزی و نقش آن در توسعه شهری (مطالعه موردی بازارچه مرزی بیله سوار)، *رویکردهای پژوهشی نوین در مدیریت و حسابداری*، دوره ۸، شماره ۲، صص ۷۵-۸۶.
- Chen, X. (2006). *Beyond the reach of globalization: China's border regions and cities in transition*, *Globalization and the Chinese City*, edited by Fulong Wu. London: Routledge.
- Feinstein Barry, A., Dajani-Daoudi, Mohammed, S. (2000). Permeable fences make good neighbors: improving a seemingly intractable border conflict between Israelis and Palestinians. *AM. U. INT'L L. Rev.*, pp. 1-176.
- Gaffney, N, Karst, R, Clampit, J. (2016). Emerging market MNE cross-border acquisition equity participation: The role of economic and knowledge distance, *International Business Review*, 25(1): PP 267-275.
- JiYoung, P, Changhyun, K, Minsu, S. (2014). Economic implications of the Canada-U.S. border bridges: Applying a national local economic model for international freight movements, *Research in Transportation Business & Management*, Vol 11: PP 123-133.
- Kitchin, R, Thrift, N. (2009). *Economies, Borderlands. International encyclopedia of human geography*. Elsevier Ltd.
- Kladivo, P, Ziener, K, Roubinek, P, Ptacek, P. (2012). Czech-Polish and Austrian- Slovenian borderland – similarities and differences of development and typology of regions, *Moravian Geographical Reports*, 20(3): PP 22-37.
- Laine, J. (2007). Incommodious border? Rethinking the function of the Finnish-Russian border. *Fennia* 185: 1, pp. 49-62. Helsinki.
- Moraczewska, A. (2010). The changing interpretation of border functions in international relations. *Revista Română de Geografie Politică*, Year XII, no. 2, pp. 329-340.
- Newman, D. (2003). On Borders and Power: A Theoretical Framework, *Journal of Borderlands Studies*, No. 18, PP 13-25.
- Pena, S. (2005). Recent Development in Urban Marginality Along Mexico, s Northern border, *Journal of Habitat International*, 29(34), PP 258- 301.
- Taubenböck, H., Otto, C., Gülzau, F., Mau, S. (2023). Border regions across the globe: Analyzing border typologies, economic and political disparities, and development dynamics, *Applied Geography*, Volume 151, February 2023, Article number 102866.
- Van Geenhuizen, Marina, Van der Knaap., & Nijkamp, Peter. (1996). Trans-border European networking: Shifts in corporate strategy?. *European Planning Studies*, Vol, No. 6.
- Wan, N., Du, Y., Liang, F., Yi, J., Qian, J., Tu, W., Huang, S. (2023), Nighttime light satellite images reveal uneven socioeconomic development along China's land border, *Applied Geography*, Volume 152, March 2023, Article number 102899.
- Wu, Ch.T. (1998). Cross-border development in Europe and Asia. *Geojournal*, 44.3, pp. 189-201.
- Zhang, H, Wei, X. (2022). Border effects within a city and regional coordinated development in emerging economies, *Finance Research Letters, Elsevier*, vol. 50(C). Article number 103304.